

**ՍԻՐԻԱԿԱՆ ՃԳՆԱԺԱՄԻ ԱԶԴԵՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՐԿՐԻ
ՍՈՑԻԱԼ-ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ԻՐԱՎԻՃԱԿԻ ՎՐԱ (2011-2014 ԹԹ.)**

2011 թ. մարտին սկսված հակաիշխանական ելույթները Սիրիայում տարբեր գործոնների ազդեցության հետևանքով վերածվեցին քաղաքացիական պատերազմի: Ռազմական բախումները Սիրիայի տարբեր շրջաններում շարունակում են կործանարար ազդեցություն ունենալ երկրի սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի վրա: Խնդրո առարկա ուսումնասիրությունը վերաբերում է 2011-2014 թթ. ընթացքում Սիրիայի տնտեսության մի շարք ոլորտներում ճգնաժամի բացասական ազդեցությանը: Բազմաթիվ են այնպիսի հետազոտությունները, որոնք ներկայացնում են սիրիական ճգնաժամի քաղաքական, ռազմական բաղադրիչների և աշխարհաքաղաքական զարգացումների առանձնահատկությունները, այնինչ սիրիական ճգնաժամի համապարփակ վերլուծությունն ու գնահատումը պահանջում են հակամարտության սոցիալ-տնտեսական ենթատեքստի բազմակողմ և բազմաշերտ ընկալում: Քանի որ մեկ հոդվածի սահմաններում անհնար է ներկայացնել սիրիական հակամարտության սոցիալ-տնտեսական ազդեցության բոլոր բաղադրիչները, փորձել ենք ուշադրություն դարձնել սիրիական տնտեսության առանցքային ճյուղերի՝ նավթագազային ենթակառուցվածքների, ֆուսֆատի արդյունահանման, էներգետիկայի, գյուղատնտեսության, ազգային դրամի արժեզրկման, ժողովրդագրական փոփոխությունների և նշված ոլորտների ակտիվության աստիճանով պայմանավորված Սիրիայի համախառն ներքին արդյունքի տատանումներին:

Հակամարտության չորս տարիների ընթացքում մեծա-
 ծավալ արտագաղթի արդյունքում Սիրիայի բնակչությունը, 21
 միլիոնից կրճատվելով, հասել է 17.5 միլիոնի: Երկրի ներսում
 մնացած բնակչության 1/3-ը համարվում է ներքին տեղա-
 հանված⁸⁸: Տարբեր հետազոտությունների և վիճակագրական
 տվյալների վերլուծությունը գալիս է փաստելու, որ Սիրիայի
 տնտեսությունը ծայրահեղ ծանր վիճակում է գտնվում: Միա-
 վորված ազգերի կազմակերպության օգնության և աշխա-
 տանքի գործակալության 2014 թ. զեկույցներից մեկի համա-
 ձայն՝ 2010-2014 թթ. ՀՆԱ-ի ամբողջական կորուստը կազմել
 է 62%: Սիրիական քաղաքականության հետազոտման կենտ-
 րոնի տվյալներով տնտեսության ամենակտրուկ կրճատումը
 գրանցվել է 2012 թ.՝ 30.9 % և 2013 թ.՝ 36.5%, իսկ 2014 թ.
 այն նվազել է 10%-ով⁸⁹: 2015 թ. մարտի դրությամբ Սիրիայի
 տնտեսության ամբողջական վնասը կազմել է 2010 թ. ՀՆԱ-ի
 229%-ը, շուրջ 180 մլրդ ամերիկյան դոլար: Զեկույցի հեղի-
 նակները պնդում են, որ եթե Սիրիայում հակամարտություն
 չծագեր, ապա 2011 թ. Սիրիայի ՀՆԱ-ն կաճեր 7.1 %-ով,
 2012 թ.՝ 6.5%-ով, 2013 թ.՝ 6.6 %-ով, իսկ 2014 թ. պետք է
 ապահովեր 6.7 %-ի աճ: Այսինքն՝ 2010 թ. համեմատ Սիրիայի
 համախառն ներքին արդյունքը 2014 թ. կավելանար 29 %-ով:
 Անվտանգության բացակայությունը երկրում խոչընդոտում է
 հսկայական գյուղատնտեսական նշանակության հողատա-

⁸⁸ Համաձայն ՄԱԿ-ի փախստականների գերագույն հանձնակատարի
 գրասենյակի տվյալների՝ 2015 թ. մարտի 31-ի դրությամբ գրասենյակի կող-
 մից գրանցվել են արդեն 3.9 միլիոն փախստականներ, որոնցից՝ 2.2 մի-
 լիոնը Եգիպտոսում, Իրաքում, Հորդանանում և Լիբանանում: 1.7 միլիոն
 սիրիացիներ գրանցվել են Թուրքիայի կառավարության կողմից: Տե՛ս
<http://data.unhcr.org/syrianrefugees/regional.php>: 2014 թ. դրությամբ
 սիրիացի ներքին տեղահանվածների թիվը հասել է 6.5 միլիոնի: Տե՛ս
<http://www.unhcr.org/pages/49e486a76.html>:

⁸⁹ Alienation and Violence, Syria, Economic Impact of the Crisis, Syrian Centre
 For Policy Research, UNRWA, 2014, p. 13.

րաժքների մշակումը, ռազմական գործողությունների շարունակականության պայմաններում ծայրահեղ վնասվում կամ ոչնչանում են ռոռզման համակարգերը, այգիները, պահեստները, անասնաբուծական և գյուղատնտեսական նշանակության նյութատեխնիկական միջոցները: Գյուղատնտեսական արտադրության կրճատումը ստիպեց Սիրիայի կառավարությանն ավելացնել ցորենի, շաքարի և ալյուրի ներկրման ծավալները, որպեսզի հնարավոր լինի սննդի անվտանգության ապահովումը⁹⁰:

Եվրախորհրդի արտաքին հարաբերությունների (European Council on Foreign Relations) հետազոտական կենտրոնի զեկույցի համաձայն՝ Սիրիայում մարդկային զարգացման ինդեքսը (Human Development Index/HDI) նվազել է՝ հասնելով 1977 թ. մակարդակին, այսինքն՝ այսօրվա միջին սիրիացին ունի նույն կյանքի տևողությունը, կրթության և աշխատանքային պայմաններն ունենալու պահանջները, ինչը նա ուներ շուրջ 38 տարի առաջ: Հաշվարկների համաձայն՝ տարեկան միջինը 5% անընդմեջ տնտեսական աճի դեպքում միայն 30 տարի անց հնարավոր կլինի Սիրիայի համախառն ներքին արդյունքի ծավալը հասցնել 2010 թ. արդյունքներին, որն այդ ժամանակ կազմել է 60.5 մլրդ ամերիկյան դոլար⁹¹:

⁹⁰ Նշվ. զեկույցը, էջ 17-19:

⁹¹ Yazigi J., Syria's War Economy, European Council of Foreign Relations, 07.04.2014. http://www.ecfr.eu/publications/summary/syrias_war_economy: Համաշխարհային բանկի տվյալներով ճգնաժամի հետևանքով ստեղծված հումանիտար աղետը երկրում շարունակվում է: Զոհվածների թիվը գերազանցում է 220 հազարը, շուրջ 840 հազար սիրիացիներ հակամարտության հետևանքով հաշմանդամ են դարձել: 3.8 միլիոն սիրիացիներ փախստականներ են, 1.5 միլիոնն ունեն ոչ փախստական միգրանտի կարգավիճակ: Ավելի քան 12.2 միլիոն մարդ, այդ թվում 5.6 միլիոն երեխաներ, ունեն հումանիտար օգնության կարիք:

Տե՛ս <http://www.worldbank.org/en/country/syria/overview>.

Բրիտանական Միջազգային հարաբերությունների թագավորական ինստիտուտի՝ «Չեթհըմ Հաուզի» հետազոտող Դեյդիվ Բաթերի ուսումնասիրության համաձայն՝ 2011 թ. մարտից սկսած Սիրիայի տնտեսության արտադրողունակությունը կրճատվել է շուրջ 50%-ով: Հսկայական կորուստներ են գրանցվել գյուղատնտեսական ապրանքների արտադրության, էներգետիկայի և արդյունաբերության տարբեր ոլորտներում: 2013 թ. հուլիս-օգոստոս ամիսներին սիրիական ազգային դրամն արժեզրկվել է 120 %-ով՝ հասնելով նվազման իր մաքսիմումին: 2011 թ. սիրիական ֆունտի միջին տարեկան 4.2 % արժեզրկմանը հաջորդել է 2012 թ. 37% և 2013 թ. 88% արժեզրկումը: Իսկ 2014 թ. արժեզրկումը կազմել է 36.8 %⁹²:

Սիրիան ֆոսֆատի արդյունաբերական ամենամեծ պաշարներն ունեցող երկրներից մեկն է աշխարհում⁹³. Ճգնաժամի ընթացքում ածխաջրածնային ոլորտում արդյունահանման և արտահանումների կրճատումները ֆոսֆատի արտադրությունը դարձրել էին չափազանց կարևոր սիրիական իշխանությունների համար երկրում ֆինանսական ռեսուրսների կառավարման տեսանկյունից: 2011 թ. Սիրիայում արդյունահանվել է 2 մլն տոննա ֆոսֆատի հանքաքար, իսկ 2014 թ. առաջին կեսին արդյունահանվել է 500 հազար տոննա ֆոսֆատի հանքաքար շուրջ 30 մլն ԱՄՆ դոլար արժողությամբ: Սակայն 2015 թ. մայիսին «Իսլամական պետություն» ահաբեկչական խմբավորումը⁹⁴ վերահսկողություն

⁹² Butter D., Syria's Economy, Picking up The Pieces, Middle East and North Africa Program, June 2015. http://www.chathamhouse.org/sites/files/chathamhouse/field/field_document/20150623SyriaEconomyButter.pdf

⁹³ Սիրիան 2010 թ. արդյունահանել է 2. 800 հազար տոննա ֆոսֆատի հանքաքար՝ արտադրական հզորությամբ զբաղեցնելով 11-րդ տեղն աշխարհում: Տե՛ս <http://www.mapsofworld.com/minerals/world-rock-phosphate-producers.html>:

⁹⁴ Իսլամական պետությունը Իրաքի և Սիրիայի տարածքներում գործող սուննի ծայրահեղ ահաբեկչական խմբավորում է, որ գործունեություն է

սահմանեց Պալմիրայից 70 կմ հարավ գտնվող «Խնայֆիս» ֆոսֆատի հանքավայրերի նկատմամբ, որը Սիրիայի իշխանություններին զրկեց եկամտի ստացման այդ կարևոր աղբյուրից⁹⁵: Եթե իսլամական պետությունը կարողանում է իր վերահսկողության տակ գտնվող նավթի հանքավայրերը որոշ հզորությամբ շահագործման ենթարկել և կայուն եկամուտ ստանալ նավթի վաճառքից, ապա, ըստ Փարիզի Դոֆին համալսարանի պրոֆեսոր, նյութագետ Ֆիլիպ Չալմինի, ֆոսֆատի հանքաքարը վաճառքի ենթակա չէ, իսկ հանքաքարի մշակման տեխնոլոգիաները խմբավորման տեխնիկատեխնոլոգիական հնարավորությունների սահմաններից դուրս են⁹⁶:

Ճգնաժամի հետևանքով հսկայական վնասներ են կրել Սիրիայի նավթի արդյունահանումը և դրան կից ենթակառուցվածքները: 2011 թ. նավթի արդյունահանման 387 000 բարել/օրական ծավալը նվազել է՝ հասնելով 10. 000 բարել/օրական ծավալի: «Իսլամական պետություն» ահաբեկչական խմբավորումը վերահսկում է 60.000 բարել/օրական արդյունահանման հնարավորությամբ նավթի հանքավայրեր: Չնայած արևմտյան դաշինքի (Operation Inherent Resolve - CJTF) և վերջին շրջանում ռուսական օդատիեզերական ուժե-

ծավալում նաև Արևելյան Լիբիայում, Եգիպտոսի Սինայի թերակղզում, ինչպես նաև Հյուսիսային Աֆրիկայի, Հարավային և Հարավարևելյան Ասիայի մի շարք այլ տարածքներում: 2014 թ. հունիսի 29-ին ազդարարվեց Իրաքի և Լևանտի իսլամական պետության ստեղծումը, որի առաջնորդ դարձավ Աբու Բաքր Ալ-Բադդադին: Մանրամասն տե՛ս Alastair C., You Can't Understand ISIS if You Don't Know the History of Wahhabism in Saudi Arabia, The Huffington Post, 05.09.2014.

⁹⁵ Syrian Planes Pound Islamic State around Palmyra; Jihadis Seize Key Phosphate Mine, <http://www.japantimes.co.jp/news/2015/05/26/world/syrian-planes-pound-islamic-state-around-palmyra-jihadis-seize-key-phosphate-mine/#.Vi4f27crKUk>.

⁹⁶ Iraq Shiite Militias Take Lead in Efforts to Recapture Ramadi, <https://www.dailystar.com.lb/News/Middle-East/2015/May-27/299404-iraq-shiite-militias-take-lead-in-efforts-to-recapture-ramadi.ashx>

րի ավիահարվածների արդյունքում այդ հնարավորությունները ենթադրաբար կրճատվել են, սակայն փորձագիտական շրջանակներում վերոբերյալի մասին հաշվարկված տեղեկություններ դեռևս առկա չեն:

Սիրիայում ջերմաէլեկտրակայանների մեծ մասը էլեկտրաէներգիա արտադրում են բնական գազի այրմամբ, 2011-2014 թթ. ընթացքում ջէկ-երի արտադրած էլեկտրաէներգիայի ծավալը կրճատվել է շուրջ երեք անգամ⁹⁷, որը Սիրիայի իշխանություններին կանգնեցրել է հիմնականում բնակչությանը էլեկտրաէներգիայով ապահովելու խնդրի առաջ, քանի որ արտադրաարդյունաբերական ենթակառուցվածքների մասնակի և ամբողջական գործունեության դադարի հետևանքով էլեկտրաէներգիայի արդյունաբերական պահանջարկը կրճատվել է երկրում⁹⁸:

Եվրամիությունը 2011 թ. սեպտեմբերին Սիրիայում սկսված հակակառավարական ելույթները բռնաճնշելու պատճառով սիրիական իշխանությունների, մասնավորապես նավթագազային արդյունաբերության ոլորտի և առանձին ան-

⁹⁷ Butter D., նշվ. աշխ., էջ 5:

⁹⁸ 2000-ական թվականների վերջերին գազի արդյունահանման ոլորտում հսկայական ներդրումներ կատարվեցին, որի արդյունքում գազի արտադրությունը 2010-2011 թվականներին կտրուկ ավելացավ հիմնականում երկու ծավալային ծրագրերի շնորհիվ: Առաջինը Ալ-Շաիր գազի հանքավայրն է, որտեղ արդյունահանումն իրականացնում էր կանադական «Սունկոր» ընկերությունը, իսկ երկրորդը Ջիհար հանքավայրն է, որտեղ երկրաբանական հետախուզական աշխատանքներն իրականացվում էին խորվաթական «Հայան փերոլյում» ընկերության կողմից: Այս երկու նախագծերի շնորհիվ գազի արդյունահանումը 2010 թ. հասավ 8 մլրդ խմ.-ի, 2011 թ.՝ 8.7 մլրդ խմ.-ի, ի տարբերություն նախորդ 5 տարիների ընթացքում արդյունահանված տարեկան միջին 5.5 մլրդ խմ ծավալի: Մանրամասն տե՛ս Vanderklippe N., Suncor shuts down in Syria, <http://www.theglobeandmail.com/report-on-business/industry-news/energy-and-resources/suncor-shuts-down-in-syria/article4201731/>, տե՛ս նաև Syrian Oil and Gas News, <http://www.syria-oil.com/en/?p=1193>.

հատների նկատմամբ պատժամիջոցներ սահմանեց: Եվրամիության երկրներ սիրիական նավթի արտահանման վրա սահմանված պատժամիջոցը ուժի մեջ մտնելուց երկու ամիս անց պատժամիջոցներ սահմանվեցին նաև Սիրիայում գործող Գեներալ փեթրոլյում ընկերության, Սիրիական նավթի առևտրային ընկերության (Syrto) և Ալ-Ֆուրաթ փեթրոլյում ընկերության գործունեության վրա: Սահմանված պատժամիջոցները խստացվեցին 2012 թ. վերջին, երբ սահմանափակումներ դրվեցին նաև նավթագազային արդյունաբերության ոլորտում օգտագործվող տեխնոլոգիաների ներկրման վրա: Նավթի արտահանման վրա սահմանված պատժամիջոցները ծանր ազդեցություն ունեցան Սիրիայի տնտեսության վրա, քանի որ նախկինում 150.000 բարել /օրական ծավալով դեպի Եվրոպա՝ հիմնականում Գերմանիա և Իտալիա, արտահանման ուղղությունը փակվում էր, իսկ նույն ծավալի այլընտրանքային շուկաներ գտնելը ճգնաժամի պայմաններում դժվար էր: Սիրիայի տնտեսության այդ ոլորտում իրենց գործունեությունը դադարեցրին նաև միջազգային հայտնի օպերատորներ հոլանդական «Շել» ու ֆրանսիական «Տոտալ» ընկերությունները⁹⁹: Համաձայն ամերիկյան «Էներգիայի տեղեկատվության ադմինիստրացիա» կենտրոնի տվյալների՝ սահմանված պատժամիջոցների և սիրիական իշխանությունների կողմից Եփրատի հովտում կարևոր ռեսուրսային տարածքների կորստի հետևանքով 2012 թ. սիրիական իշխանությունների վերահսկողության ներքո գտնվող տարածքներում օրական արդյունահանվել է 164.000 բարել, 2013 թ.՝ միայն 30.000, իսկ 2014 թ. ծավալները նվազել են 20.000 բարելով՝

⁹⁹ Embargoes and Sanctions on Syria, Department for Business, Innovation and Skills, Foreign and Commonwealth Office and Export Control Organisation, 28 January, 2015, <https://www.gov.uk/guidance/sanctions-on-syria>

հասնելով մինչև 10. 000 բարել/օրական ծավալի¹⁰⁰:

Ճգնաժամը հսկայական բացասական ազդեցություն է ունեցել նաև Սիրիայի արտաքին առևտրի վրա: Նավթի արտահանման ծավալների կրճատումը, գյուղատնտեսության և արտադրական արդյունաբերության ոլորտի կորուստները նպաստեցին, որպեսզի արտահանման ծավալները կրճատվեն 2006-2010 թվականներին տարեկան միջինից 12 մլրդ ԱՄՆ դոլարով: Համաձայն Սիրիայի արտահանման խթանման և զարգացման գործակալության տվյալների՝ 2012 թ. արտահանման ընդհանուր ծավալը կազմել է 2.1 մլրդ ԱՄՆ դոլար, 2013 թ. կազմել է 1.2 մլրդ, իսկ 2014 թ. որոշակի բարելավում է նկատվել. արտահանման ծավալները ավելացել են՝ կրկին հասնելով 2012 թ. ծավալին: 2014 թ. արտահանված հիմնական ապրանքների ցանկում են ֆոսֆատները, միրգ-բանջարեղենը, կաթնամթերքը, կիսաֆաբրիկատները և այլն¹⁰¹:

Հնարավոր ուղղություններով ներկայացնելով Սիրիայի սոցիալ-տնտեսական դրությունը պատերազմական իրադրության պայմաններում՝ հանգում ենք հետևյալ եզրակացությունների.

1. Չնայած հակամարտության չորս տարիների կործանարար ազդեցությանը՝ Սիրիայի տնտեսությունը և նրա կառավարման ինստիտուտները շարունակում են գործել: Սիրիական ազգային ֆունտը, չնայած արժեզրկման տեմպերին, շարունակել է մնալ երկրի հիմնական արժույթը, որով մատուցվել են ծառայությունները, կազմակերպվել է ապրանքների առքուվաճառքը:

¹⁰⁰ US Energy Information Administration Report, Syria, International energy data and analysis, 24 June 2015, p. 3, http://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Syria/syria.pdf.

¹⁰¹ The Syria Report, 17 November 2014. <http://www.syria-report.com/syria-report-newsletter-november-17-2014>.

2. 2014 թ. Սիրիայի իշխանությունները կարողացել են մի շարք հաջող իրականացված ռազմական գործողությունների շնորհիվ որոշակի տնտեսական առաջընթաց գրանցել: ՀՆԱ-ի կրճատման տեմպերը և գնաճի ու ազգային դրամի արժեզրկման ընթացքը դանդաղել են, արտահանումն ավելացել է, կառավարությունն ուժեղացրել է իր ֆինանսական հնարավորությունները՝ հաջողությամբ ավարտելով սպառողներին տրամադրվող վառելիքի սուբսիդավորումը: Սիրիայի իշխանություններին հաջողվել է պատերազմի կործանարար իրադրության պայմաններում արդեն 2014 թ. որոշակի առաջընթաց գրանցել երկրի սոցիալ-տնտեսական կյանքում, քանի որ կառավարությունը տնտեսության զարգացումը հարմարեցրել է պատերազմի վարման տրամաբանությանը:
3. Վիճակագրական տվյալներն ու տարեկան համեմատություններն ավելի պատկերավոր են դարձնում շարունակվող պատերազմի բացասական հետևանքները Սիրիայի տնտեսության և սոցիալական ոլորտի վրա: Ճգնաժամի հետևանքների համապարփակ ընկալումն ու գնահատումը ենթադրում են Սիրիայի բոլոր շրջաններում մասնագետների գործունեության հասանելիության ապահովում, որը ներկա դրությամբ ահաբեկչական տարբեր խմբավորումների գործունեության պատճառով գրեթե անհնար խնդիր է: Վնասների ու կորուստների ամբողջական գնահատման դեպքում միայն հնարավոր կլինի կազմել և իրականացնել Սիրիայի տնտեսության վերաինտեգրման, վերակառուցման և զարգացման ծրագրերը: